

Textilní materiály a výzdobné techniky / 2017

8. přednáška – jaro 2017

program: **Nesené výzdobné techniky:** krajka, výšivka a aplikace

---

Při klasifikaci textilie nejprve sledujeme hledisko materiálové a dále technologie = pracovní postup. Zda se jedná o výrobek zhotovený z jedné nitě, z jedné soustavy nití či ze dvou soustav nití. Pak se díváme na použitou výzdobu.

Ta může být 1. **výzdoba tvořící součást textury** nebo 2. **výzdoba nesená** – výzdobu upevněnou k podložce. Výzdoba tvořící součást textury vzniká současně v procesu tvorby textilie samotné (viz předcházející hodiny). Výzdoba nesená je připojena k podkladové tkanině či jiné textilní či oděvní podložce (např. kůže).

Nesené textilní výzdobné techniky nebyly do počátku svého užívání vždy primárně výzdobou. Jejich umístění na oděvních součástkách dává tušit, že měly z počátku **praktický význam**. Zdokonalováním a variováním mohl původně praktický prvek získat ještě **estetický význam**, případně **erotický, obřadní a magický význam**, v závislosti na funkci oděvní součástky.

Proto členíme vývoj výzdobných prvků na několik etap.

1. výzdoba vychází ze snahy spojit dvě textilie k sobě nebo upevnit sklady – stinek, výšivka přes vrapy, výřezová výšivka, výzdoba pomocí třásní, síťování, drhání
2. výzdoba vychází z potřeby olemovat nebo upevnit okraj textilie proti roztřepení
3. výzdoba na ploše tkaniny – snaha o výzdobu mající nejen praktický význam (zpevnění tkaniny v místech velkého namáhání – šňurování), ale také reprezentační a magický (koutnice, zástěry, šatky, čepce)
4. výzdoba lemující švy, okraje oděvů, patky kapes – vychází z tradice ale i z inspirace slohovou módou a uniformami (krejčovská výšivka, aplikace). Jednoznačně je upřednostňováno to místo, které je vidět, jestliže je oděvní součástka nošena. S tím souvisí i posun rozsahu výšivky, pokud se oděvní kus změní – zúží, prodlouží, rozšíří apod. To, co není vidět, se nevyšívá.

S tím souvisí i tendence ruční výrobek nahrazovat **strojovým či továrním výrobkem, jiným druhem výzdoby**. Tento proces ještě nemusel svědčit o ekonomickém důvodu pro výměnu výzdobného prvku. Snad byla proměna motivována snahou o získání módního doplňku, kterým v určitých letech mohla být právě krajka strojová, háčkovaná či krajka strojově vyšívána, malovaná výšivka, strojní výšivka. Ruční práce v průběhu dějin postupně ztrácela na oblibě a na ceně, jistě se tedy tento fakt promítl i do výzdoby krojových součástek, o čemž jsme přesvědčeni a o čemž svědčí depozitáře našich muzeí. Na používání nových výzdobných prvků měl jistě i vliv vztah nositele k oděvu. Jak již bylo mnohokrát řečeno, staré textilní součástky neměly pro nositele mnohdy velkou cenu. Protože se jim zdály staré a ošklivé, nahradili je novými, módními a často již ne úplně vkusnými a esteticky hodnotnými kusy. Tyto tendence jsou doložitelné prakticky ze všech krojových oblastí. E. Urbachová píše, že na Vsetínsku se na rukávcích objevuje našitá strojová krajka.¹ Na severním Kyjovsku se fěrtochy zdobily krajkou, dříve *kvelbováním*, tedy strojovým vyšíváním na plátně. Do valašského kroje

---

¹ Viz *Lidový kroj na Vsetínsku*. 2. rozšířené vydání. Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně: Lanškroun TG TISK s.r.o., 2004. 83 s.

zasáhl negativně tzv. orszácký kroj a různé nápravné snahy. Výsledkem byly textilie zdobené cizorodými prvky, technikou i materiálem.

Dnes jsme svědky obrodných snah a návratu k původním materiálům a výzdobě u krojových kompletů. Pokud kroj žije dále, i když třeba pouze pro slavnostní a obřadní příležitosti, nositel k němu postupně získá vztah a chce jej mít krásný. Takový oděv bývá opatrován a majitelé o něm vědí prakticky vše. Proto často dojdou k niterné potřebě po estetickém zhodnocení součástí a vrací se zpět k tradiční výzdobě, k tradičně užívané paličkované krajce. Jak je výše naznačeno, chápeme, že výzdoba oděvu je tvořena komplexem několika výzdobných textilních technik majících svůj vlastní vývoj. V minulosti byly jednotlivé výzdobné techniky pojednány většinou samostatně a nikoliv z celkového pohledu. Výšivce bylo věnováno nepoměrně více místa. Je chápána etnografickou literaturou jako projev lidové výtvarné kultury oproti krajce. Odborná veřejnost se kloní k názoru, že krajka nenese výrazné regionální prvky. Ovšem s tím nesouhlasíme zcela. Studium krajky nás stále více přesvědčuje o tom, že i krajka může nést regionální pečeť. Ta je však méně zřetelná než ve výšivce. Aplikace nesou regionální prvky pouze v několika případech, jako je slovácké šňurování, valašské aplikace sukna a šňůrek na sukno atd. Z našeho pohledu jsou aplikace jednak plodem snah po zpevnění materiálu a jednak výsledkem dobové invence ve využívání nových výzdobných prostředků a technik.

Nejjednodušší formou výzdoby tradičního oděvu je využití zdobných prvků, které nabízí samotný materiál oděvu, jako například druh použité tkalcovské vazby, barevné proužky či kostičky vznikající tkaním pomocí barevných útků nebo kombinací barevného útku a barevné osnovy, fantazijní vzory damašků a brokátů atd. Výzdobné efekty nabízely i barvířské techniky, kdy vznikaly tkaniny barevně potištěné či tkaniny batikované. Vedle těchto výzdobných momentů bylo od druhé poloviny 18. století stále více rozšířené i použití tzv. **nesených výzdobných textilních technik**, tedy výšivky, krajky a aplikace. Do té doby se s **výšivkou a krajkou** setkáme v lidovém prostředí spíše na interiérovém textilu a na zlidovělém textilu užívaném v církevním prostředí, často se jednalo o darované koutní plachty či úvodnice. Jak je známo, koutní plachty sloužily oddělení lůžka šestinedělky, k ochraně matky a novorozence od zlých mocností, od zlé magie a veškerého zlého. Koutní plachty proto nesou magické symboly, ochranná písmena IHS či MARIA apod. Koutní plachty měly velký význam pro každou matku. Jistě si na její výzdobě dala záležet, pokud se domnívala, že výšivka a použité motivy mají moc ji a dítě ochránit od nemoci či dokonce od smrti. Nádherné dochované kusy svědčí o výborné znalosti vyšivacích technik v lidovém prostředí a o umění vyšivaček, které dokázaly transponovat výšivku na hrubší materiál, na venkovské hrubé plátno. Využívaly ještě symboly a motivy, které měly hlubší význam, nebyly jen pouhé ornamenty bez významu. Stejně lze nahlížet také na úvodnice, v nichž se přinášela novorozeňat ke křtu.

Tyto textilie byly vyšívány místními vyšivačkami. Vedle výšivek zhotovených místními vyšivačkami se pravděpodobně jednalo i o práce zhotovené v církevních dílnách a později i v rukou světských žen pracujících podle dobových vzorníkových knih. Tato praxe byla rozšířena od renesance, kdy se Evropou šíří předtištěné vzorníky pro výšivku i krajku. Řada vzorníků totiž obsahovala jen předtištěné vzory, které mohly být pojety jako předlohy pro výšivky, krajky, malby i jiné výtvarné či řemeslné výrobky. Mezi známé vzorníkové knihy či předlohy patří dílo Petera Quentela „Eyn new kunstlich boich (1529), v německém prostředí byl oblíbený vzorník Neues Modellbuch Johanna Sibmachera (1597) a Seydenstickers od Josta Ammausa (1568, koncem 18. století Johann Friedrich Netto publikoval Knihu předloh pro malbu jehlou (Zeichen - Mahler – und Stickerbuch).

Výzdoba krojových součástek na sebe nenechala dlouho čekat. Nejrychleji se výšivka a krajka prosadily v bohatších regionech, jako byla Haná, Brněnsko nebo Slovácko. Na Hané, okolo Brna, na západní a severní Moravě však kroj od poloviny 19. století zaniká, kdežto v jiných regionech můžeme sledovat další vývoj výzdobných technik.

V lidovém prostředí se výšivce věnovali ženy i muži. Ženy zejména v případě součástek z lehčích materiálů. Mužskou výšivku najdeme na soukenných součástkách, kožiších a kožených kusech. Vždy se jedná o tzv. **krejčovskou výšivku**, zhotovovanou řemeslníky. Ženy se techniku učily v rodině, muži jako učedníci. Práce nad výšivkou byla chápána na Hané jako ztráta času. Vždyť v hospodářství bylo zapotřebí jiné nutnější práce. Proto se výšivky spíše kupovaly od profesionálních vyšivaček, na jarmarku apod. Tradice domácího vyšivačství je patrná zejména na Slovácku. Výšivku pro potřeby místní komunity zhotovovaly například ženy na Kopanicích, Hornácku, Podluží, Valašsku, Luhačovickém Zálesí aj. V případě krajky je situace odlišná. Převážná část krajek je původu cizího. Výjimku tvoří pouze krajky síťované na území Brněnska, Valašska, Luhačovického Zálesí. Dalším typem krajky zhotovované v místě, je paličkovaná mnohopárová krajka tzv. kopřivová či šušelová krajka z Podluží, snad slovenská. S moravským územím je spojena také šitá krajka. Na Valašsku a Těšínsku se zhotovovaly náročné šité pásky tzv. koronky, které se přišivaly nad čelo, k okraji síťovaných či později háčkovaných čepců.

Dalším výzdobným momentem je **aplikace textilních či netextilních výzdob na oděv**.

Aplikace nalezneme na oděvních součástkách ať už z lehčích materiálů (hedvábí, damašek, brokát, jemné plátno atd.) či z těžších tkanin (sukno), kožešin a kůže. Zde přibližujeme pouze aplikace na oděvních součástkách z tkanin. Aplikace textilních i netextilních výzdobných prvků byly používány jednak ve snaze o vytvoření estetického prvku spojeného často s výšivkou, jednak se aplikace našivaly na místa ohrožená tahem či na místa poškozená.

Pokud se podíváme na oděv prostých lidí, poddaných či obyvatel venkova z historické perspektivy, můžeme se pokusit o určitou analýzu vývoje výzdoby na lidovém oděvu a zároveň můžeme identifikovat, jak byla vnímána v té které epoše a jak se její postavení proměňovalo. Nepochybně se budeme dotýkat problému funkčnosti, zdobnosti, účelnosti či praktičnosti. Strukturalistické pojetí oděvu vnímá jako vnitřní podstatu tohoto fenoménu funkci, která podmínila jeho vznik a vzhled, funkce, pro kterou byl oděv určen a které sloužil.² Oděv tedy může mít všechny tyto funkce: praktickou, estetickou, erotickou, magickou a reprezentativní. Tyto funkce měl a má také výzdobný prvek sám o sobě. A. Křížová naznačuje, že demokratizace průmyslové společnosti přispívá k proměně vnímání některých funkcí u oděvu. To, co bylo dříve vnímáno jako znak majetnosti, je nyní hodnoceno jako laciné spotřební zboží. Tento posun ve vnímání funkcí se projevil i při hodnocení projevů tradiční lidové kultury, kam řadíme i paličkovanou krajku. Je pochopitelné, že pohled na oděvní součástky či textilie z lidového prostředí je odlišný mezi příslušníkem komunity a pozorovatelem z vnějšího světa.

Domníváme se, že vztah mezi textilií a nesenými textilními výzdobnými technikami prošel svým vývojem, který byl poznamenán řadou skutečností. Vedle proměny ve vnímání výzdoby samotné, luxusní předmět – běžný předmět / praktická součást – estetický prvek, hrálo svou roli jistě i odkládání tradičních oděvních součástek v regionech, zachování pouze slavnostních součástek, zdůrazňování národní identity apod. Zřejmé je i působení slohových módních proudů.

---

² Viz Křížová, Alena: Lidový oděv a historický kostým (Poznámky k terminologii). *Národopisná revue*, 2001, roč. 11, č. 1, s. 8.

Podle vyobrazení a hmotných dokladů je možné konstatovat, že výzdoba byla užívána na takové součástce, která jí odpovídala materiálem, např. lněné či přízové krajky se přišívaly na plátěné součástky a kovové krajky na dražší materiály jako bylo hedvábí, samet, brokát. Dokladem takové praxe jsou například hanácké kordulky. V případě lněných i kopřivových krajk vidíme, že byly brány k výzdobě textilií z lněného a později bavlněného materiálu (plátno, kment apod.). Do této skupiny patří např. koutní plachty, úvodnice, šatky, vínky, čepce, límce, obojky, krézly či tacle, později také velké šatky určené k pokrytí hlavy či zahalení postavy. V případě, že se oděvní součástky pokrývaly také výšivkou, barevnost výšivky přecházela zpravidla do krajky. Nejznámějšími reprezentanty takového řešení jsou např. páskové krajky, které využívaly nejen kontrast plné a prázdné plochy, ale také působení barevného páru, který plochu obohatil o lineárně pojaté motivy konturující pásku nebo vnášející nové motivy do celé plochy krajky. Hra barevných párů mnohdy ovládla celou plochu na úkor vazbové a motivické rozmanitosti; někde si všechny stránky udržely rovnováhu.³ U hrubších krajk hraje význam také síla nití.⁴ Pro svoji svéráznost lze u těchto hrubších krajk výrobní středisko poměrně spolehlivě určit i díky pokročilosti studia druhů a typů krajk.

Nesená výzdoba

a. Krajka - připojená ke tkanině (na tkanině, mezi dvěma tkaninami, u okraje tkaniny – pokračování výrobku). Viz předcházející hodiny – typy krajk.

b. Výšivka

Výšivka je umělecká ruční práce, která se používá k výzdobě látek nebo kůží.

Pomůcky: příze, jehla, textilie nebo kůže a další pomocné prostředky.

Předchůdcem výšivky je snad zdobení okrajů látky proti roztřepení. Původ vyšívání je spatřován v potřebě spojování dvou kusů tkaniny, olemování okrajů tkaniny, ve snaze o zpevnění či zúžení, či v nutnosti spojit navrapené části tkaniny, jak vidíme například na přešití navrapených zástěr z Horňácka, na kyjovských zástěrách, okrajích mužských nohavic na východní Moravě apod. Od základních či elementárních stehů je už jen krůček ke stehům složitým, výzdobným. V lidovém prostředí je patrný velký cit pro zdobnost všech předmětů denní potřeby i předmětů obřadních či užívaných pouze pro sváteční příležitosti. Tento cit jistě dovedl dávné vyšívачky k tomu, aby nejen funkčně sešily a přišily dvě textilie k sobě, ale aby i toto sešití ozvláštnily. Proto připojily další řadu jednoduchých stehů, které postupně násobily, modifikovaly a využily k tvorbě motivů inspirovaných dobovými vzory, které znaly z církevních či slohových textilií.

Výšivka je chápána jako umělecký předmět a jako taková obsahuje několik složek, které jsou vůči sobě v dialektickém vztahu, vzájemně se podmiňují a mají být vůči sobě v rovnováze. Jedná se o tkaninu, na kterou se vyšívá, druh nití nebo jiného materiálu, který se našívá. Další složkou je dekor, tedy tvary ornamentů, jejich barevnost a umístění na tkanině. Dalšími složkami jsou technologie výšivky a funkční smysl výšivky.⁵

³ Viz Marková, Ema: Slovenské čipky. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1962, s. 61.

⁴ Viz Marková, Ema: Slovenské čipky, c. d. (1962), s. 63.

⁵ Viz Svobodová, Vlasta: Lidová výšivka. Okresní kulturní středisko Břeclav, nedatováno, s. 4.

Výšivka patří k nejčastěji užitě nesené výzdobné textilní technice. Nalézáme ji na velkém procentu oděvních součástek bez ohledu na to, z jaké textilie je oděv zhotoven. Slavnostní a obřadní oděvní součástky jsou zdobeny honosněji, běžný oděv či pracovní oděv již méně nebo vůbec. Velké rozdíly v míře využití výšivky jsou patrné mezi jednotlivými oblastmi našich regionů. Oděvy venkovanů na střední a východní Moravě (konkrétně na Hané, Slovácku, Hanáckém Slovácku) výšivkou přímo hýří, ostatní regiony s výšivkou šetří. Je to dáno několika vlivy. Jistá střízlivost v přístupu k ruční výšivce vyvěrá z historického a sociálního vývoje. Výsledkem historických a sociálních vlivů byla rychleji postupující nivelizace tradiční lidové kultury v průběhu 19. století, odkládání tradičního oděvu, změna vkusu ovlivněná městskou módou, mnohde citelné zásahy do podoby výšivek zásluhou industriálních učitelek či národopisných pracovníků.

Dalším vlivem na to, zda a jaké výšivky se používaly k výzdobě oděvů, byla samozřejmě také dostupnost vyšivacího materiálu pro nemajetné venkovské vrstvy a nová nabídka vyšivacích přízí. Tradiční vyšivací hedvábné příze, kamrhelové hedvábí, surové hedvábí zv. šušelové hedvábí a domácí barvené vlny byly postupně vytlačovány po roce 1855 továrně zpracovanými a průmyslovými barvivy barvenými bavlnkami. Známou byla produkce bavlnek francouzské firmy D.M.C. Ty vnesly do lidového prostředí novou ostřejší paletu barev. Ve výšivkách nacházíme i práce, využívající netextilní materiály, jako například stříbrné a zlaté nitě, pajetky, leonské hedvábí, knoflíky, sklíčka, granátky apod. Výšivky jsou od konce 19. století nahrazovány krejčovskými přípravami, které výzdobu usnadnily, ale zároveň napomohly ke ztrátě ducha krojů a k vymizení tradiční ruční výšivky.

Naše pozornost je upřena na výšivku v domácím lidovém prostředí. Proto připomínáme, že vyšivací techniky, které byly a jsou používány na oděvních součástkách z tradičního venkovského či maloměstského prostředí, nejsou vyčerpávající množinou všech vyšivacích technik a stehů známých z domácího či středoevropského prostoru. Při pohledu na vývoj výšivky ve světě najdeme další a další techniky, které jsou osobité pouze pro určitý region, například bakhara pro centrální Asii či pekingský uzlík pro Čínské výšivky.⁶ Během historického vývoje výšivky na evropském kontinentu vzniklo mnoho variant, které jsou spojeny s určitými oblastmi, jako např. Hardangerská výšivka, Assiská výšivka, Madeira, Richelieu a v našem prostředí se s nimi na tradičních oděvech či na bytovém a stolním textilu z venkovského prostředí nesetkáme. Byly to techniky módní, určené spíše pro vyšší společenskou vrstvu a šířené prostřednictvím módních časopisů.

Výšivka na moravském venkově prošla vývojem shodným s dalšími oblastmi ve střední Evropě. Nejstarší doklady výšivek pochází z církevních textilií a koutnic. Výšivka se na lidovém oděvu objevuje poměrně nedávno. Podle dochovaných artefaktů i dle archívních pramenů a historické literatury vidíme, že přelomem se stává období po roce 1800. Vývoj výšivky je shodný s vývojem výšivky v Evropě, zejména pokud máme na mysli přejímání a transponování dobové výšivky do lidového prostředí. Výjimečným jsou některé regionální způsoby tvorby výšivky (např. výšivka a výřez na Uherskobrodsku a Uherskohradištsku), regionální druhy stehů (vrkůčkový steh je originální variantou křížkového stehu užívaný snad jen na Moravě⁷), které vyústily v jedinečné typy výšivek, jako například výšivka na výřez na Uherskohradištsku či osobité pojetí renesanční křížkové výšivky na Kopanicích. Další vývoj výšivky však ve většině oblastí směřoval přes výšivku bílou, ovlivněnou empirickou módou, k výšivce malované, pojednané v poslední fázi naturalisticky se ztrátou citu pro ladnost výšivky a využívající neorganické a cizorodé motivy. Do skupiny výšivek pracovaných podle

---

⁶ Viz John Gillow a Bryan Sentance: A visual guide to traditional techniques. World Textiles. Thames & Hudson, London, 2009. s. 186 a 190.

⁷ Viz Ludvíková, Miroslava: Lidová výšivka na Brněnsku. Městské kulturní středisko S. K. Neumamma v Brně, 1981, s. 6.

předkreslení čili do skupiny výšivek volných patří výšivky ze západní a částečně ze střední Moravy, částečně Valašska a Slovácka.

Výšivky na lehčím materiálu vyšivaly ženy pro potřeby vlastní rodiny. Učily je také matky, sestry a starší ženy z příbuzenstva. Dále už to děvčata musela zkoušet sama nebo se dívat, jak to dělají ostatní. Vyšivalo se v ruce, na rámu, na bubínku, nebo na obalené cihle. Prvními stehy, které děti ovládaly, byl vrkúček a mešterka.⁸ Starší ženy nebo hospodyně vyšivaly pro celou domácnost. Pokud něco hospodyně neuměla, například ažury, výřez, zoubky apod., nechávala si to vyšít od jiné. Děti se naučily ve škole často vzory či techniky, které v místě obvyklé nebyly. Patrně je to například na Podluží, kde ženy čerpaly ze školních vzorníčků, které si uchovávaly. Na Hornácku naopak přispěly učitelky ručních prací k udržení a rozvoji místní hornácké výšivky.⁹ Vyšivalo se nejvíce v zimě, kdy nebyly polní a jiné hospodářské práce. Ženy seděly u oken, kde bylo světlo, a vyšivaly celé hodiny. U této práce se nescházely, protože by nebylo na práci vidět, pokud by neseděly u okna. Profesionální vyšivačky byly ženy, které měly pro práci zvláštní nadání nebo si jinak na živobytí nedokázaly nebo nemohly vydělat. Často bývaly tělesně postižené. Stejně tak to bylo s předkreslovačkami – malířkami, které musely mít výtvarné nadání a fantazii.¹⁰

Výšivky se také prodávaly i mimo oblast. To trvalo až do druhé světové války. Například v Ladaně na Podluží vyšivaly ženy na bílém plátně jemné práce, které vykupovaly obchodnice z Podivína a prodávaly do Vídně.¹¹ Ženy za svou práci mnohdy nedostávaly finanční odměnu, ale musely odebírat naturálie. Obecně platí, že jejich odměny nebyly velké. V Lanžhotě a Kosticích vyšivaly pro břeclavské obchodníky. Ti opět dodávali do Vídně. Zde pracovaly i jinými technikami než byly zažité v místě. Komerční vyšívání pro odběratele z Prahy, Vídně a jiných měst bylo obvyklé také na Valašsku. Důsledkem však bylo zjednodušení techniky. Je zajímavé, že na Valašsku se výšivce na prodej věnovali i muži, pro nedostatek jiného sezónního zaměstnání.¹² Na Brněnsku se vyšívání na prodej věnovaly vyšivačky z Tuřan a Šlapanic. Zásobovaly své okolí ale i širší oblast. Podle vzpomínek vyšivaček víme, že výšivky dodávaly zejména na jihovýchod Brněnska.¹³

Svéráz se snažil vytvořit národní kraj čili zjednodušenou variantu tradičního oděvu určenou pro městské prostředí. Snažili se tak o přenesení prvků lidového výtvarného umění, především ornamentu, do současné módy a na předměty v domácnosti. Tuto představu měla splňovat i např. ženská blůza Isabela. Poprvé byla představena veřejnosti na výstavě Svérázu v roce 1915 a dlouho se nosila a patřila k oblíbeným do 2. světové války a opět v 70. l. 20. stol. Pro tradici moravské výšivky a udržení technologie se ukázalo jako záchranné období, doba, kdy byl v činnosti Ústředí lidové umělecké tvorby (1945-1995). ÚLUV mapoval techniky, výrobce, zadával práci, podchytil vyšivačky a předkreslovačky a zadával práci. Toto období ještě čeká na své zmapování a zhodnocení.

Od třicátých let 20. století se setkáme také se strojní výšivkou pracovanou na domácích šicích strojích. Na Valašsku vystřídala strojně aplikovaná výšivka výšivkou bílou předkreslenou.¹⁴ Na Podluží pořádala ve třicátých letech 20. století firma Singer kurzy vyšívání na strojích

⁸ Viz Ludvíková, Miroslava: Výšivka na Podluží ve dvacátém století, Časopis Moravského muzea. Vědy společenské. 66, 1981, s. 208-209.

⁹ Viz Pajer, Jiří: Čtení o Hornácku. Dějiny. Národopis. Umění. Nakladatelství Etnos: Strážnice, 2013. S. 87. Zásluhy na udržení a rozvoji výšivky na Hornácku mají učitelky ručních prací Anna Klusáková (1889-1985) a Vlasta Zemanová (190-1990). Známá jsou i jména výborných vyšivaček.

¹⁰ Viz Ludvíková, Miroslava: Výšivka na Podluží. C. d. (1981), s. 210-211.

¹¹ Viz Ludvíková, Miroslava: Výšivka na Podluží. C. d. (1981), s. 211.

¹² Viz Sobotka, Richard: Valašská bílá výšivka. Historie a současnost. Rožnov pod Radhoštěm: Městská knihovna Rožnov pod Radhoštěm, 2006. 89 s. ISBN 80-239-6555-7

¹³ Viz Ludvíková, Miroslava: Lidová výšivka na Brněnsku. C. d. (1981), s. 48-49.

¹⁴ Viz Sobotka, Richard: Valašská bílá výšivka. C. d. (2006), s. 17.

v Břeclavi a Lanžhotě. V kursech se ženy naučily začátek vyšívání na stroji a ostatní musely zvládnout samy doma. Strojová vyšívka se uplatnila na rukávech plátěných šnůrkových košil v Lanžhotě, na místech, kde byla již kupovaná vyšívka. Rozmach strojního vyšívání přišel až po druhé světové válce, kdy se počalo takřka vše vyšívat na stroji. Bylo to způsobeno jednak následky druhé světové války, kdy v Lanžhotě nezůstal snad jediný kraj, a tím, že po válce nastoupily ženy do zaměstnání v družstvech a podnicích a už neměly čas na vyšívání. Od třicátých let, konkrétně od roku 1935, se vyšívka počala nahrazovat také malbou na látku. Některá děvčata se během svých studií ve městech v rodinných školách či školách pro ženská povolání seznámila s novými technikami. Malbou si pak zdobila zástěry a sukně, později se malovaly i stuhy a šátky. Malbu na látku vystřídala před druhou světovou válkou v Lanžhotě barevná aplikace kombinovaná s vyšívkou s motivy jablíček a karafiátů.¹⁵

Barevnost vyšívky prošla vývojem od jednobarevných po mnohobarevné. Nejstarší vyšívky známé z venkovského prostředí jsou černé a bílé, puritánsky barevné. Na textiliích z Poysdorfu datovaných k roku 1655 je černá barva užita na vyšívce šátku na hlavu, na hrubších tkaninách (na závěsech) je také červená vyšívka a na šitých vložkách bílá. Ve sbírkách Moravské galerie je uložen kapesník vyšitý červenou přízí křížkovým stehem z roku 1560 se svatební scénou. Další užívanou barvou byla modrá, spojená zejména s evangelickým prostředím, kterou známe z Horňáckých šatek. Na konci 17. stol. se do obliby dostává modrozelená barevná kombinace a červená (karmazínová) barva. Tu najdeme i na venkovských církevních textiliích či interiérových textiliích z druhé poloviny 18. století. Novější barvou je žlutá, oranžová a růžová. Nesmíme zapomenout, že vedle barevných bavlněných nebo lněných přízí, jsou známy i vyšívky konopné pro jižní Moravu. Na Hané byla běžná vyšívka hedvábnými přízemi v barvě smetanové, později i fialové, červené, zelené a modré. Na Moravě se od počátku či od první třetiny 19. stol. rozšířila bílá vyšívka, a na počátku 20. století byla střídána mnohobarevnou tzv. malovanou vyšívkou. Na koci 19. století a v průběhu 1. poloviny 20. století se rozšířily bavlnky, bavlněné barevné vyšívací příze, které přinesly nové syntetické barvy. Ve venkovském prostředí se vyšívalo nejen hedvábím a lněnou, konopnou nebo bavlněnou přízí, ale také doma barvenou vlněnou přízí, tzv. harasovou přízí.

Motivy vyšívky tvoří obrovskou množinu prvků. Z historické perspektivy můžeme pozorovat vývoj v přístupu k jejich umístění na textilie. Nejprve se kladly do řady, později přistoupila vlnovka a pak kytice ovlivněná renesančním cítěním. K nejstarším motivům doloženým z nejčastěji z koutních plachet ze 17. a 18. století patří svatební scény, výjevy spojené s narozením dítěte, strom života (oblíbený od renesance), kytice vyrůstající ze srdcového základu, ptačí motivy - páv z profilu (symbol vznešených žen, křesťanský symbol nesmrtnosti a vzkříšení), kohout, papoušek, heraldické motivy orlů, beránek, jednorožec, pávi, lvi, tulipán nebo zvonek – symboly štěstí, grantové jablko – symbol plodnosti, stylizované srdce, příčná pilka – od renesance užíván ve spojitosti se svatbou, lilie, karafiát či chrpa či hřebíček – motiv oblíbený již od renesance, rozeta, kytice ve váze, spirálky na rozpolceném stonku. Také častým motivem je věneček nebo kruh s paprsky s Mariánským nebo Kristovým monogramem. Od renesance byly oblíbené ořechy, včely, motýli, hadi, větévky, troj a čtyř a pětilístky, kapradinové větévky. Od rokoka se do vyšívky velkých ploch komponuje mřížování ať už skutečné nebo naznačené. Empír umístil vyšívku do jednoho nebo dvou pruhů a v případě šátků se objevují rohové kytice nebo kvítka volně rozházená po celé ploše. Také se objevují motivy jako vzory s rohy hojnosti, věnce, vínky, klásky, šípové pupeny, lipový květ, rozmarýn, sedmikrásky, kohouti, ráčci, kytice vyrůstající z košíčku ze stuhy nebo uzavřená do věnečku. Od podomních obchodnic údajně z Haliče pochází vzory s motivem čísla 6 a květinové rozviliny. Vzory se vymýšlely z paměti nebo se používalo

¹⁵ Viz Ludvíková, Miroslava: Vyšívka na Podluží. C.d. (1981), s. 212-213.

předloh. V případě volné výšivky se vzory na tkaninu předkreslily. Od druhé poloviny 19. století se na Brněnsku vzory na tkaninu tiskly, jak je doloženo vzpomínkami vyšivaček z Tuřan či Šlapanic. V 80.-90. letech 19. stol. se výšivka zásluhou národopisných pracovníků začala zaznamenávat a následně se prostřednictvím industriálních učitelek, národopisných pracovníků a tištěných předloh vracela zpět do venkovského prostředí. Již ovšem docházelo k posunu. Vzory byly použity bez ohledu na původní geografické rozšíření. Jejich forma se redukuje, zjednodušuje se technická stránka a vulgarizuje se barva.

V geometrické výšivce z rurálního prostředí patří mezi nejčastější motivy vzory na vlnovce. V záhybech vlnovky jsou umístěny lístky, žaludy, květy, granátové jablko, růže. Dalším motivem je kytice. Může vyrůstat z vázy, košíku, džbánku apod. Kytice sestává ze třech nebo pěti ratolestí. Velmi častý je také motiv osmicípé hvězdy, prastarý motiv pocházející již z Byzance. Oblíbený byl také motiv karafiátu či hřebíčku. Nejstarší příklady geometrické výšivky uchovávají i vzory zoomorfní a figurální, často s biblickým či novozákonním tématem. Geometrické vzory se postupem času zjednodušovaly a pozbývaly na svém původním vzhledu, až se význam motivu ztratil úplně. Například ptáčky již nemají vyšívané oko a vyšivačky již neví, že se původně jednalo o ptáčka.¹⁶ Vyšivačky si vzory pojmenovávaly podle svého a tak je dochováno mnoho názvů pro vzory, které už svůj význam ztratily, a jejich vzhled je nejasný. V tomto bodě se ukázalo, že pro záchranu vyšivačského umění učinilo velmi významný krok Ústředí lidové umělecké výroby, které mapovalo techniky, výrobce, zadávalo práci atd. Díky Ústředí byly podchyceny vzory, techniky, vyšivačky a předkreslovačky.

Podklad výšivek

Samotná výšivka mohla být zhotovena z velkého množství přízí různého surovinového složení a barevných tónů. K nejstarší barevné škále výšivek patří bílá, červená a černá známé již z renesančních výšivek. Na výšivkách z konce 18. století vidíme dále modrou a žlutou barvu. Na přelomu 18. a 19. století pod vlivem empiru se v lidovém prostředí objevují výšivky hedvábím v jemných tónech zelené a žluté. Výšivky se vyšívaly přízí lněnou, bavlněnou (bavlnky), vlněnou (haraska), hedvábnou, stříbrnou a zlatou, bouilonem a vlnou přírodních barev či vlnou podomácky barvenou. Jako doplněk byly u výšivek používány například kovové penízky, sklo, drahé kameny, perleť, knoflíky atd.

Jak jsme již naznačili v předcházejících odstavcích, vzhled výšivky je ovlivněn podkladovou tkaninou. Starší výšivky z lidového prostředí jsou hotoveny na domácím plátnu, na hrubším plátnu. S rozvojem manufakturní a tovární výroby se stává dostupnější i jemnější materiál. Obliba bílé výšivky na počátku 19. století byla úzce spojena s nutností a také možností získat jemnější materiál jako například mul, perkál, mušelin, batist apod. Soukenné součástky z přelomu 18. a 19. století mají výšivku barevným hedvábím. V období 1850 až 1950 nalezneme výšivku nejčastěji na lněném, konopném či bavlněném plátnu nejrůznější kvality – od hrubého po nejjemnější druhy. K hustým bavlněným plátnům náleží například kamrtuch. Nadále se rozvíjí výzdoba soukenných a flanelových součástek i huně, tedy vesnického řemeslně zhotoveného hrubého sukna. Ke slavnostním příležitostem se oblékaly i hedvábné oděvní součástky zdobené výšivkou. Nad rámeček naší knihy jsou oděvní součástky z kožešiny a kůže zdobené výšivkou, kožené nohavice, pásy atd. Ale i tento materiál byl v minulosti vyšíván.

Typologie výšivky v lidovém prostředí

¹⁶ Viz Ludvíková, Miroslava: Moravská lidová výšivka. Brno: Moravské zemské muzeum, 1986. S. 210. Autorka píše, že ve Vlčnově se ve výřezové výšivce původní vzor dvou pávů postavených proti sobě postupně zjednodušil a vyšivačky zapoměly, co znamená. Pojmenovaly ho tedy „na hodiny“.

Pro pochopení vývoje a směřování lidové výšivky na Moravě může pomoci pohled na techniku lidové výšivky, na typologii stehů i na způsoby práce vyšivaček. Technologii lidové výšivky na moravském i českém lidovém textilu se v minulosti věnovalo několik odborníků. Pomineme-li díla ovlivněná romantizujícím pohledem na výšivku z počátku národopisu, můžeme říci, že pro studium technologie lidové výšivky a typologii stehů jsou přínosné příspěvky badatelek a badatelů z 20. století. Popisy výšivek s využitím terminologie zachycené v terénu od skutečných vyšivaček přináší práce Františka Kretze, Ludvíka Kunze, Antonína Václavíka, Miroslavy Ludvíkové, Jitky Staňkové, Vlasty Svobodové a dalších. Bohužel není konstituována jasná a neměnná terminologie oboru a také stále kolísá vnímání krejčovské výšivky a aplikací, které oscilují mezi výšivkovou technikou a samostatně pojatou výzdobnou technikou.

Výšivka je technikou nesenou, což znamená, že k podkladovému materiálu je připojena výzdobná nit, která může a nemusí být shodná s podkladovou textilií z hlediska barevnosti či z hlediska surovinného složení. Výšivka vždy sestává z řady stehů, kdy nit prochází z líce do rubu a zpět. Stehy se opakují v určitém pravidelném rytmu. Tento rytmus je nebo není ovlivněn podkladovou textilií. Stehy mohou být kladny tak, aby respektovaly síť tkaniny, tedy směr osnovních a útkových nití, nebo jsou kladeny volně bez ohledu na podkladovou textilií. Zda stehy respektují podkladovou textilií nebo ne je nejjednodušší rozlišovací kritérium, pokud hovoříme o výšivkách. Naše etnografická literatura není zcela jednotná v terminologii výšivek a využívá i regionální pojmy, což vnáší přílišnou terminologickou různost.

Vzhledem k odbornému kreditu, který si získaly práce M. Ludvíkové, se kloníme k její terminologii, která dělí výšivku na dvě skupiny označené pojmy ***výšivka pracovaná podle počítané niti a výšivka volná***. Vedle těchto termínů můžeme nalézt v odborné i naučné literatuře pro výšivku pracovanou podle počítané niti i označení výšivka pracovaná přes počítanou nit či výšivka na počítané niti, geometrická výšivka či výšivka pracovaná z volné ruky. Volná výšivka je také někdy označovaná jako výšivka malovaná či výšivka podle předkreslení či výšivka předkreslovaná.¹⁷

Toto dělení výšivky na dvě základní skupiny nebylo v minulosti běžné. V prvních příručkách pro vyšívání najdeme pouze rozpracované dělení výšivky volné. Například ve Škole ženských prací ručních, svazku sedmém Vyšívání vypracovaly autorky pouze popisy stehů ve „vyšívání v bílém“, „vyšívání pestrém“, a ve „vyšívání zlatem a stříbrem“.¹⁸ Podobně dělí vyšivací techniky také příručka Karla Petera „Materialienkunde für die Gewebe der Weißnäherinnen und Kleidermacherinnen“. Zde je vyšívání děleno pouze na tzv. bílou výšivku „Weißstickereien“ a pestré výšivky „Buntstickereien“.¹⁹ K pestrým výšivkám řadí všechny výšivky pracující s barevnou přízí a současně i výšivky tzv. dírkové, výšivky na tylu, výšivky hedvábím, stříbrem a zlatem, našívání perel, štrasu, flitřů a pajetek. Pod pestré vyšívání řadí i aplikace, i když o nich hovoří jako o zvláštním druhu výšivky. Další pojetí terminologie nalezneme v anglických zemích, ruské literatuře i jinde. Současné populární encyklopedické příručky české i zahraniční provenience však většinou pracují s dělením na techniku stehů pro malování jehlou (volná výšivka) a na vyšívání v počítané niti. Zpracovávají však celou šíři

¹⁷ Viz například typologie M. Ludvíkové v díle Ludvíková, Miroslava: Moravská lidová výšivka. C. d. (1986). 243 s. Dále viz Zastávková, Jaroslava: Technologie stehů lidové výšivky. Technologie lidové výroby 5. Praha 1981, s. 39. Dále viz Staňková, Jitka: Lidové výšivky v Československu. Praha 1972. S. 5-16. Další a další regionální názvy obsahuje dosavadní etnografická literatura.

¹⁸ Viz Srbová-Lužická, Anna – Červenková, Barbora – Klimešová, Bohumila: Vyšívání. Svazek sedmý. Školy ženských prací ručních. V Praze, nákladem Karla Bellmanna, 1885. 150 s.

¹⁹ Viz Karl, Peter: Materialienkunde für die Gewebe der Weißnäherinnen und Kleidermacherinnen. Wien und Leipzig, Franz Deuticke, 1916. S 65-66.

vyšivací techniky, tedy i techniky známé pouze z vyššího slohového prostředí a techniky moderní, poplatné době.

Moderní etnologické příručky přináší stále drobné nepřesnosti v terminologii výšivek.

Vlastivěda moravská v díle Lidová kultura na Moravě dělí výšivku na Moravě na dvě skupiny. Na výšivku malovanou podle předlohy a na výšivku podle počítané niti.²⁰

V národopisné encyklopedii Lidová kultura je v hesle výšivka technika výšivky rozdělena již na tři skupiny. První je výšivka geometrická, podle počítané niti; druhá je výšivka předkreslená, pracovaná podle předkreslení; a třetí je výšivka aplikovaná, tedy již hotová výšivka upevněná na podklad. Do skupiny výšivek geometrických padají dva základní druhy vzorů. Jednak je to výšivka geometrická a pak výšivka křížová. Zvláštní skupinou jsou ještě vzory na výšivce přes vrapy a tzv. prošivaná mřížka. Do geometrické výšivky patří také výšivka na výřez neboli obousměrné prolamování. V případě předkreslené výšivky či výšivky volné se vzory vytváření jednak komponováním do pruhů na okrajích ploch nebo jako vložky a jednak se vzory rozmísťují na ploše.²¹

Velkou kapitolou v bádání o výšivce je typologie stehů. Jí se věnuje celá řada domácích i zahraničních encyklopedií. Pro nás je důležité, zda komentují výšivkové techniky a vyšivací stehy z pohledu na jejich uplatnění v lidovém či slohovém prostředí. Všeobecně koncipované encyklopedie výšivky a stehů nebo umělecky zaměřené publikace proto chápe jako pomocný materiál. Zde nalezneme příklady stehů, které jsou typické pro lidové výšivky, ale i stehy, které jsou typické pro uměleckou výšivku, pro historickou výšivku či pro moderní druhy výšivek.²² Proto je v naší publikaci nepoužíváme jako výchozí pramen ke studiu, pouze jako pramen vhodný ke komparaci. Za stěžejní díla věnovaná typologii stehů lidové výšivky považujeme práce Aleny Hanzlíkové a Jaroslavy Zastávkové, jež jsou přímo pojaty jako encyklopedické příručky technologie lidové výšivky. Jejich publikované typologie nejsou bohužel shodné, neboť vychází z odlišných východisek. Alena Hanzlíková pracuje s dělením stehů na skupiny podle toho, jak je přistupováno k podkladové tkanině. Popisuje skupiny stehů pro výšivku v počítané niti, vyšívání předkreslené, plné vyšívání, dírkové vyšívání, pestré vyšívání, našívání prýmků a aplikace nebo-li vyšívání námětkové.²³

Zcela jinou typologii nabízí práce Jaroslavy Zastávkové. I ona vychází při svém dělení stehů z toho, jak stehy pracují s podkladovým materiálem a jak jej upravují. Dále se zaměřila na vzhled lící i rubní strany výšivky. Typologie Jaroslavy Zastávkové člení stehy na elementární a složené. Elementární steh je stehová jednotka, stehy složené jsou poskládány z jednotlivých stehových jednotek, tedy z jednotlivých elementárních stehů.

Jaroslava Zastávková dělí stehy na základní tzv. elementární a na stehy složené, tedy stehy složené ze stehů elementárních či z jejich kombinace. Stehy elementární dále dělí na stehy

---

²⁰ Viz Jančář, Josef s kolektivem: Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Svazek 10. Ústav lidové kultury ve Strážnici a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2000. S. 226. ISBN 80-86156-31-1. Kapitulu s názvem Výtvarná kultura - Textilní tvorba zpracoval Richard Jeřábek.

²¹ Viz Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (red.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. Svazek. Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i. v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Mladá Fronta: Praha 2007. Ludvíková, Miroslava: Heslo výšivka, s. 1174-1175.

²² Mezi příručkami encyklopedického charakteru můžeme jmenovat například Moiseyenko, E: Russian embroidery. 17th – Early 20th Century. Khudoznik RSFR Publisher, Leningrad 1978. 199 s.; Harris, Jenifer (ed.): 5000 years of textiles. The British museum Press. 2010. 320 s. ISBN 978-0-7141-5089-5; Gillow John and Bryan Sentance: World Textiles. A visual guide to traditional techniques. Thames & Hudson. London 1999. 240 s. ISBN 978-0-500-28247-2. Čechová, Alena L. – Halíková, Anna: Krajky, výšivky, stuhy a prýmký. Dějiny odívání. Nakladatelství lidové noviny: Praha, 2004. 218 s. ISBN 80-7106-668-0

²³ Viz Staňková, Jitka: Lidové výšivky v Československu. C. d. (1972). Kapitola Hanzlíková, Alena – Škamlová, Květa – Treybalová, Jiřina: Technika vyšívání. S. 17-60.

rovné, obtáčené smykové. V případě rovných stehů je nit stále rovná po vpíchnutí a vypíchnutí, podle směru nitě se rozlišují vracející se stehy podpíchnuté o půl délky, o celou délku, o celou a část délky a o dvě délky a nevracející se rovné stehy kam patří steh podélný, kolmý a šikmý. U obtáčených stehů se nit ovíjí okolo podkladu nebo kolem niti předem přes podklad přetažené. Stehy jsou kladeny hustě vedle sebe a tvoří pevný váleček vstávající z podkladu. Může se například jednat o základ pro šití tzv. měkkých dírek, u nichž se okraje nekroužkují, ale pouze hustě obšívají obtáčeným stehem. Sem patří také uzlíček, který se šije obtáčením středové niti a upevněním vpichu do podkladu. Smykové stehy mají velké množství variant, přičemž základem je uzavřená nebo neuzavřená smyčka.

Stehy složené jsou tříděny na dvě skupiny: stehy na upraveném podkladě (došitím či našitím jiného materiálu nebo bižuterie) a stehy na neupraveném podkladě (narušeném prostým šitím nebo všitím jiného materiálu).

Tato typologie je velmi vhodná pro popisy výšivek z hlediska provedení a její využívání mělo vést k přesnějšímu určování stehů a zpřesnění odborných popisů.²⁴ V novějších statích či publikacích dalších autorů a autorek jsme však její časté využití nenalezli. Snad tomu brání přílišná technicita popisu a náročnost na detailní znalost vyšívací techniky.

M. Ludvíková dělí stehy na dvě skupiny podle toho, zda stehy pokračují stále vpřed nebo látku ovíjejí kolmo či šikmo. Do skupiny stehů postupujících vřed řadí 1) protahovaný nebo přední steh; 2) okénkový, čárkový nebo Holbeinův steh; 3) úsporný plochý steh; 4) perlový též zadní steh nebo štepování; 5) stonkový steh. Do skupiny stehů ovíjejících látku nebo postupujících kolmo i šikmo řadí 1) plochý oboustranný steh; 2) obtáčené dírky; 3) vypichované hvězdičky; 4) rovné postupující stehy (jako například pilkový a rozmarýnkový); 5) křížkový steh; 6) řetízkové a smyčkové stehy; 7) kombinované stehy jako prolamování nebo stehy v ažurách a pavoučcích.²⁵

Zajímalo nás, zda se ve starší literatuře nebo v zahraničních publikacích shledáme s podobným přístupem k technologii výšivek. Například ve Škole ženských prací ručních, svazku sedmém Vyšívání - je popsáno pouze „vyšívání v bílém“, „vyšívání pestré“, a „vyšívání zlatem a stříbrem“.²⁶ Podobně dělí vyšívací techniky také příručka Karla Petera „Materialienkunde für die Gewebe der Weißnäherinnen und Kleidermacherinnen“. Zde je vyšívání rozlišeno pouze na tzv. bílou výšivku „Weißstickereien“ a pestré výšivky „Buntstickereien“.²⁷ K pestrým výšivkám řadí všechny výšivky pracující s barevnou přízí a současně i výšivky tzv. dírkové, výšivky na tylu, výšivky hedvábím, stříbrem a zlatem, našívání perel, štrasu, flitrů a pajetek. Pod pestré vyšívání řadí i aplikace, i když o nich hovoří jako o zvláštním druhu výšivky. V případě stehů rozeznává pouze pět základních stehů: rovný, řetízkový či tamburínový, smykovací steh, uzlíček a křížek. Vedle toho připomíná ještě existenci holbeinova stehu, copánkového stehu a dalších.²⁸

Antonín Václavík dělí v díle Podunajská dedina v Československu (1925) slovenskou výšivku na osm základních technik – výšivka křížiková (kreutzstich), na pomalování, ažury (šicí čili mezerka a hrachovinka), vyrezování (žilinská robota), šicí kockou (Tamburier Stickerei), na

²⁴ Viz Zastávková, Jaroslava: Technologie stehů lidové výšivky. Technologie lidové výroby 5. Praha, 1981. S. 10-11.

²⁵ Viz Bruček, Stanislav – Jeřábek, Richard (red.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. C. d. (2007). S. 1174, heslo výšivka.

²⁶ Viz Srbová-Lužická Anna – Červenková, Barbora – Klimešová, Bohumila: Vyšívání. C. d. (1885).

²⁷ Viz Karl, Peter: Materialienkunde für die Gewebe der Weißnäherinnen und Kleidermacherinnen. C. d. (1916), s. 65-66.

²⁸ Viz Karl, Peter: C. d. (1916), s. 64. V originále zní popis stehů takto: 1. Plattstich; 2. Ketten-(Kettel-), Tambourier-, Grob- oder Crochetstich; 3. Feston- oder Schlingstich (Knopflochstich); 4. Knötchenstich; 5. Krouzstich.

retázku čili zákvačka (Kettenstich), zúbky čili pílka, košelová výšivka, gatričky (reticela).²⁹ Magdaléna Káňová v katalogu Ľudový textil již používá rozlišení slovenské vyšivací techniky na výšivku v počítanej niti (mriežky, prelamanie, ploché vyšivanie a ozdobné stehy) a na předkreslenú výšivku.³⁰

Moderní příručky zaměřené na popis textilních technik zahraniční produkce přináší další typologie. Například v knize World Textiles z produkce Victoria and Albert musea jsou zpracovány příklady vyšivací techniky z celého světa a ze všech sociálních prostředí. Vyšivací stehy přitom dělí pouze na tři základní skupiny – stehy rovné, uzlíky a řetízkové stehy (smyčky, řetízky).³¹ Vidíme, že typologie technologie výšivky a stehů není jednotná ani v naší ani v zahraniční literatuře. Jak jsme již výše podotkli, pro potřeby domácí odborné práce preferujeme využití vžitě terminologie vyšivacích technik podle M. Ludvíkové a stehů podle Aleny Hanzlíkové. Proto připojujeme přehled výšivkových stehů vycházející z práce Aleny Hanzlíkové.

Výšivka podle počítané niti

Výšivka podle počítané niti je chápána jako nejstarší druh výšivky. Spíše se vyskytovala paralelně s výšivkou předkreslenou. Jedná se o výšivku respektující podkladový materiál. Z hlediska tvorby stehů využijeme ke klasifikaci stehů typologii podle Aleny Hanzlíkové³², která stehy pro výšivku v počítané niti člení na pět skupin: 1. jednoduché stehy, 2. ukončující stehy (např. šití přes vrapy), 3. spojovací stehy (např. stinek), 4. Lidové ozdobné stehy - geometrické vzory (např. s plným stehem, obyčejným křížkovým stehem, vrkúčkovým, čárkovým – Holbeinův steh), 5. prolamování či ažury (např. mřežky, hrachovinky, výřez apod.). Podrobné návody na provedení stehů nejsou předmětem této knihy. Jejich popisy je možné najít ve zmiňovaných publikacích Technologie stehů lidové výšivky či v článku Lidové výšivky v Československu, případně ve všeobecných encyklopediích ručních prací.

Jednoduché stehy

1. přední steh – patří k základním stehům s množstvím variant vznikajících změnou délky a hustoty. Různým řazením stehů se mohou vytvořit jednoduché pravidelné obrazce, kde se často využívá i kombinace barevných bavlnek.
2. čárkový steh nebo také Holbeinova technika - na Moravském Slovácku se tyto stehy nazývají kvítkové stehy. Jedná se o původní přední steh pracovaný ve dvou řadách tak, že se stehy řadí v jednoduchou čáru. Druhá řada vždy zakrývá mezery v řadě první. Stehy mohou být kladeny vodorovně, svisle i šikmo. Výsledná výšivka má stejný vzhled na rubu i líci (příkladem jsou např. větvičky, oplétačky = vosí hnízda, žabí očka, hvězdičky, beraní rožky, kvítek, očkový steh)

---

²⁹ Viz Václavík, Antonín: Podunajská dedina v Československu. Nákladem Vydavateľského Družstva v Bratislavě, Bratislava 1925. S. 320-321. Další typologii lidové výšivky na Slovensku můžeme dohledat v díle Viléma Pražáka. Viz Pražák, Vilém: Slovenské lidové výšivky. Příspěvky k dějinám výšivkových technik a ornamentů; se zvláštním zřetelem k plachtovým výšivkám západoslovenským. Nákladem vědeckých ústavů města Bratislavy, 1936. 368 s. a 28 s. obrazové přílohy.

³⁰ Viz Ľudový textil. Galéria slovenského ľudového výtvarného genia. Slovenské národné múzeum – Etnografický ústav v Martine. Martin 1981. Nestránkováno.

³¹ Viz Gillow, John – Sentance, Bryan: World Textiles. C. d. (2009), s. 170. V originále jsou stehy označeny termíny: stitch - flat, knotted, linked and looped.

³² Viz Staňková, Jitka: Lidové výšivky v Československu. Kapitola Hanzlíková Alena, Škamlová Květa, Treybalová Jiřina: Technika vyšívání. C. d. (1972).

3. perličkový steh – název podle skutečně drobných a jemných stehů. Jednotlivé stehy se přimykají těsně k sobě.
4. jednoduchá obšívka – dvouřadový steh. Na rubu vzniká perličkový steh. Tento steh se využíval k ohraničení některých lidových motivů řazených pod sebe nebo do proužků.

Ukončující stehy

1. smykovací steh (nebo také kroužkovací steh) – využívá se k začištění okrajů například do podoby zoubků, linek a valašských kroužků. Pod smykovacím stehem je nejprve položen řetízkový steh, aby byl smykovací steh plastický. Smyčky mohou být tvořeny všechny ve stejné nebo různé délce, hustě nebo řídce vedle sebe.

Spojovací stehy

Spojovací nebo volné stehy se využívaly při nutnosti spojit dva kusy tkaniny, tak aby vznikl širší pruh tkaniny, ze které se následně šila krojová součástka. Lidové vyšivačky dokázaly povýšit tuto techniku na úroveň krajkářské tvorby, zejména v případě tzv. stinku z Moravského Slovácka. Stínek mohl být jednoduchý, hustý, široký, dírkový, trojsloupkový atd.³³

1. Volné švy sešíváné - tyto spojovací stehy jsou vytvářeny za využití smyčkovacích stehů a spojováním pomocí obšívkového stehu nebo krokvičkového stehu. Ke spojení tkanin se využívala i prošíváná mřížka.
2. volné švy spojované háčkovanou i vyšívanou krajkou – v tomto případě se buď oba okraje obháčkují tak, aby vznikly obloučky a ty jsou spojeny buď výšivkou nebo vzájemným přiháčkováním, nebo se jeden okraj usmykuje a pak se následně přiháčkuje ke druhému okraji, který je obháčkovaný.

Geometrické stehy - lidové ozdobné stehy

Podmínkou krásného vzhledu výšivky je volba vhodné tkaniny a velikosti stehů. Pro křížkovou výšivku se používaly tkaniny s plátňovou vazbou nebo s řídce řazenými nitěmi osnovy i útku (kanava). Vynikající výšivky vznikaly i na jemném plátně, kde se vyšívaly křížky menší a lépe vynikl vzor. Předpokladem dokonalého vzhledu výšivky je stejný směr lícových stehů a pravidelné kladení rubových stehů.

1. křížková výšivka – křížek byl vytvářen různými způsoby, proto hovoříme o stezích jako křížek obyčejný, křížek s rubovým stehem svislým, křížek s rubovým stehem šikmým a svislým, křížek oboulícni, benátský křížek a křížek pletencový.
2. steh vrkůčkový – byl využíván k ohraničení ornamentů tvořeným zejména křížkovou výšivkou. Při tvorbě stehů je opět nutné dodržovat stejnou délku stehů, velikost a směr. Druhem stehu vrkůčkového je cestička a brázdička. Stehy jsou kladeny hustě vedle sebe a vytváří plastickou a dekorativně působící výšivku.
3. křivinka – byla využívána k ohraničení motivů řazených do pruhů. Křivinka může být jednoduchá, dvouřadová, víceřadová a čičmanská.

³³ Viz Kazimour, Josef (ed.): Lidové kroje československé. V Praze 1920. Kapitola Havelková, Vlasta: O technice lidového vyšívání. S. 89-92.

4. krokvička – patří k základním lidovým stehům. Obměnou je krokvička obtáčená. Opět i v tomto případě bylo důležité, aby stehy byly přesně stejně vzdálené.
5. vyšívání plné nebo ploché v počítané niti – vzniká za použití předního, zadního, perličkového, stonkového, řetízkového nebo křížkového stehu. Důležité je přesně kladení stehů vedle sebe, čímž je vytvářen raport vzoru. Opakováním raportu vzniká ornament.
6. stonkový steh – patří k nejrozšířenějším stehům. Při jeho vypracování bylo důležité, aby vyšíváčka dbala o pravidelné kladení stehů, aby steh působil zdobně. Stonkový steh mohl být použit pro konturování plně vyšíváných květinových a jiných motivů, ale také mohl být i sám o sobě ozdobou.
7. řetízkový steh – patří k velmi častým stehům na lidových výšivkách. Řetízkový steh je stvořen uzavřenou nebo otevřenou smyčkou. Smyčky jsou řazeny do řady za sebou, nebo mohou být různě orientovány a vytvářet tak lístečky, větvičky, kvítka apod. Řetízkový steh má mnoho variant, například řetízek zadržávaný – otevřený, zvonečky, hrášky, srdéčka, pentličky – dvě řady pravosměrných a levosměrných smyček umístěných v úzkém či širokém sevření proti sobě, rozmarýnkový, křížkový, pletený čili „důrkáč“, „bělka“ z Hané, řetízek vázaný použitý jako lemovka s hustě kladenými stehy v jedné nebo více řadách.³⁴ Tyto lemovky jsou velmi dekorativní a výrazné. Řetízek často slouží k oddělení nebo ohraničení motivů.

Prolamování (mřížky, ažury, pavučinkové výplně)

Prolamovaná výšivka je v našem prostředí označována také jako mřížky, ažury, pavučinkové výplně. Vzhledem ke své výrazné transparentnosti, se prolamovaná výšivka řadí mezi krajkářské techniky, kde je nazývána termínem šitá krajka. Poprvé se šitá krajka tohoto druhu objevila v renesanční Itálii, odkud se šířila do celé Evropy zásluhou vzorníkových knih. Šité renesanční krajce se také říká retičela. Předpokladem tvorby prolamované výšivky či šité krajky hotovené na tkanině, je použití tkaniny -s pravidelnou vazbou, tedy s vazbou plátňovou. Prolamování se rozděluje do tří základních skupin podle vyšívání a dále podle toho, zda jsou nitě osnovy a útku vytahovány či nikoliv. Proto jsou vzniklé výšivky řazeny mezi tyto tři skupiny:

stahované mřížky (bez vytahování nití)

mřížky jednosměrné – prolamování v osnově

mřížky dvousměrné – prolamování v mřížce (vytažené nitě z osnovy i útku)

1. stahované mřížky – pracují se na tkanině, která je řídká, jemná ale pevná. Její vazba musí být naprosto pravidelná. Tkanina se upíná do bubínku, aby výsledná mřížka byla pravidelná. Stahované mřížky mají velké množství variant.
2. mřížky jednosměrné – vznikají na tkanině, z které byly v místě výšivky vytaženy některé osnovní nitě, podle záměru vyšíváčky. Jednosměrné mřížky se ještě dále dělí na mřížky vázané a prošívání. K jednosměrným vázaným mřížkám se řadí i technika využívaná pro zpevnění okraje látky, při vytřepení pevného či zašitého okraje. Běžně se takto ozdobně začišťovaly okraje slováckých mužských nohavic zvaných třaslavice. Ve vázané mřížce jsou nitě spojovány pravidelně, střídavě, středem nebo jsou proplétané. Další variantou jednosměrné mřížky je meštěrka, rozšířená na Moravském Slovácku v okolí Břeclavi, Nové Vsi, Lanžhota a Kyjova. Výsledným vzorem při tvorbě meštěrky jsou čtverečky. Mezi jednosměrné mřížky patří hrachovinka, opět původně rozšířená na Moravském Slovácku. Jedná se o mřížku složenou ze tří částí, přičemž lemování středního širšího pásu tvoří meštěrka. Střední pás je vyšit smyčkovacím stehem. Do variant jednosměrné mřížky patří i

³⁴ Viz Kazimour, Josef (ed.): Lidové kroje československé. V Praze 1920. Kapitola Havelková, Vlasta: O technice lidového vyšívání. S. 91.

háďátka. Tato výšivka své pojmenování získala podle střední části, kde jsou nitě spojeny smyčkovacím stehem tak, aby vytvořily pevné šikmé sloupečky. K dalším variantám patří například ažury šité krokvičkovým stehem a několika řadách nad sebou. Dále ažury svazované uprostřed pavoučkem, které jsou již technicky poměrně náročně.

Prošívané mřížky se hotovily na velmi pevné tkanině, která měla pravidelnou plátňovou vazbu. Vzhledem k přemíře stehů bylo nutné, aby podkladový materiál výšivky unesl množství a váhu vyšivacího materiálu. Prošívané mřížky jsou charakteristické pro výšivky z vyspělých vyšivačských oblastí. Jsou vyšívány různobarevnými bavlnkami, ale mohou být i jednobarevné. Vzory tvořené střídavým obšivacím stehem získaly své názvy, například na Moravském Slovácku se jednotlivým motivů říká prolamování na křivou stezku, na iteru, na sekáče, hodinky, kostky, na očko atd.

3 - mřížky dvojsměrné (prolamování v mříži) – vznikají na tkanině, z níž byly vytaženy některé osnovní i útkové nitě. Podmínkou však je, aby osnova i útek byly ze stejně silných nití, aby mřížka byla rovnoměrná. Mřížky dvojsměrné se objevily až na konci 19. století.

Výšivka volná

Druhou velkou skupinou výšivek na lidovém oděvu tvoří výšivky tvořené bez ohledu na podkladovou tkaninu. Tato skupina je mladší sestrou skupiny výšivek podle počítané niti a přispěla k velké variabilitě výšivek. K tvorbě předkreslované výšivky bylo používáno několik stehů a vyšivacích technik: plný steh (často vysoce podkládaný), obnitkový steh, stonkový steh, plochý steh, dírkový steh (madeira), řetízkový steh, uzlíčkový steh, smyčkový steh, přední steh na tylu, ažury, pavoučky (katry), vkládání tylových vložek. Podle způsobu kladení stehů rozlišujeme v případě předkreslené výšivky několik jejich podskupin.

Předkreslená výšivka se vyšívá na tkanině napjaté v rámu. Nenajdeme ji na tradičním oděvu z Hornácka a moravských Kopanic. Využívá většinou stehy: plný, často pro zvýšení plastičnosti ještě podkládaný, stonkový, řetízkový, smyčkový, dírkový, uzlíčkový. Zvláštní podskupinou jsou například bílá výšivka a *vyšívání na tylu, kde se kontury protahují silnější přízí nebo se vyšívají řetízkovým či plným stehem.*

Plné vyšívání ploché – předkreslený motiv je vyplněn plochým stehem kladeným hustě vedle sebe. Stehy mohou být kladeny vodorovně nebo šikmo, pro zvýšení efektu motivu. Pro zvýraznění motivu je využíváno olemování vyplněné plochy bavlnkou jiné barvy drobným stonkovým, perličkovým nebo řetízkovým stehem.

Plné vyšívání vypouklé - před vlastním vyšíváním motivu plochým stehem je plocha motivu vyplněna pomocnými předním nebo řetízkovým stehem, nejprve je však předním stehem obšit obrys vzoru. Pomocné stehy mohou být kladeny i v několika řadách nad sebou, čímž se vzoru dostane velké plastičnosti.

Vyšívání kovovou nití – nebo také krumplování je vyšíváno zlatou nebo stříbrnou nití. Technika výšivky je podobná technice plného plochého či vypouklého vyšívání. Plastické motivy jsou podkládány tuhým papírem nebo tkaninou. Kovová nit se kladla pouze od obrysu k obrysu, kde je přichycena jemnou žlutou nití. Bylo to dáno zejména nákladností výšivky, takže se vyšivací nit maximálně šetřila. Ve výšivce zlatem je často použito také flitřů, barevných korálků, perliček, šmelzu (sekaných korálků, rocailles).

Dírkové vyšívání – bylo spojeno nejčastěji s bílou výšivkou. Objevuje se také na lanžhotské výšivce. Důležité pro tvorbu dírkového vyšívání je pevná a hustá tkanina, která se po prostřížení netřepí. Obšívání dírků mohou být kulaté, podlouhlé i kapkovité. Dírka je vytvořena tak, že nejprve je její obrys obšit jemným předním stehem, následně je střed motivu prostřížen či proboden a motiv je obšíván hustě kladenými stehy, obnitkován a obsymlkován.

Kroužkování – kroužkovací steh doplňuje smykovací steh u dírkového vyšívání nebo u zoubků.

Madeira – vyšívá se podobně jako dírkové vyšívky jen s tím rozdílem, že dírky jsou větší a je nutné střed motivu prostříhat nůžkami vodorovně a svisle a vzniklé růžky se pak zakládají do rubu.

Bílé vyšívání – jedná se vlastně o souhrn plochého, vypouklého a dírkového vyšívání (i případně madeiry) propojených stonkovým, obnitkovacím a dalšími jednoduchými stehy.

Pavučinkové výplně – vznikají v místě, kde je vytvořen na tkanině otvor, jehož okraje jsou obnitkovány nebo usmykovány. Vzniklý otvor je následně vyplňován nově napnutými nitěmi, které se mohou prolétat, křížit, smykovat. Výplně pavoučků mají množství variant.

Pestré vyšívání

Vyšívka je hotovena barevnými vyšívacími přízemi nejrůznějšího druhu hedvábí, bavlna, len, vlna. Podkladový materiál bývá barevný. Technika pestrého vyšívání je náročná na souhrn barev a tím na cit vyšívачky pro barevné tóny. Pro pestré vyšívání se využívají ploché stehy, dírková technika i spojovací a doplňovací stehy. U nás tato technika nikdy nedosáhla vysoké dokonalosti. V rurálním prostředí je pestrá vyšívka spojena spíše s obdobími úpadku tradičního lidového vyšívачského umění a výtvarného vkusu venkovského lidu.

Malba jehlou – je považována za vrchol v pestrém vyšívání. Ačkoliv je využíváno velmi jednoduchých stehů, vyšívачky jimi dokázaly napodobit přesně vzhled předloh z živé přírody pro vegetativní i zoomorfí předlohy.

Řemeslná krejčovská vyšívka

Na dražších soukenných a kožených součástkách od poloviny 18. století se vyskytuje řemeslná krejčovská vyšívka. Bývá velmi prostá, linka kreslí varianty propletené vlnovky, nebo velice zdobná a propracovaná využívající řadu motivů od linek a větviček s lístky po granátová jablka, slunečnice, tulipány, srdce atd. Objevuje se na mužských vestách a kabátech, na ženských kordulkách a kabátcích, halenách, kožiších, kožených nohavicích, opascích atd. Vyšívána je většinou barevným hedvábím ale také vlnou.

K nejkrásnějším příkladům krejčovské vyšívky patří práce z Hané. Na Hané je dochována krejčovská výška na soukenných a kožených oděvních součástkách z první poloviny 19. století. V depozitářích muzeí jsou dochovány kusy zdobené velmi primitivně a jednoduše, ale též kusy s výzdobou provedenou jistou rukou s využitím několika druhů stehů. Barevná škála těchto hanáckých výšivek se v čase proměnila, od jemné béžovo, fialovo, červeno, hnědé po barevnost pouze sytou zelenou hedvábnou přízí. Vyšívka je provedena krouceným hedvábím nebo vlnou „kamrholem“. Vyšívaly se už ušité součástky, přes podšívku. Vyšívka na soukenné součástce tvořila jednotný celek s koženými kalhotami.

Postup vyšívání byl jiný než na plátně. Nejprve se vyšily linky a orientační prvky – ukončení dole a nahoře. Plocha mezi tím se následně vyplňovala. Na okrajích bývala vyšita hustá mrštinka, u lemů se objevuje krokvička a jednoduché vlnovky z perlového nebo zadního stehu. Vlnovky jsou pracovány řetízkovým stehem a vzory stehem plochým.³⁵

Mezi oděvní součástky zdobené krejčovskou vyšívkou patří ženské kordulky, mužské vesty, kabátky, límcové kabáty, haleny a pláště.³⁶ Podle převažujících ornamentálních prvků se dělí krejčovská vyšívka na jihovýchodní Hané na dva okruhy. V obcích okolo Hulína a Holešova převažuje naturalistický rostlinný ornament a mezi Kroměříží a Kojetínem převládají

³⁵ Viz Ludvíková, Miroslava: Lidový kroj na Hané. C. d. (2002), s. 54.

³⁶ Viz Bečák, Rudolf: Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná. Velký Týnec u Olomouce. 1941. Nákladem vlastním. S. 171.

geometrizedované „cesty“ tvořené dekorativními stehy, lístky, drobnými květy apod. Podle sukna je výšivka lokalizována do dvou okrsků. Blaťácké vesty jsou černé se zelenou výšivkou, nověji s dvěma odstíny růžové. U šůsků mají vyšívání útvar z granátového jablka nebo rozvitého tulipánu. Jihohanácké vesty jsou zpravidla zelené vyšívání barevným hedvábím v barvě červené, fialové, zelené, žluté, později i s modrými detaily. K polovině 19. století se na jih od Kroměříže útvary na dolním okraji zad zjednodušily a u šůsků se vyšívaly čtyři motivy zvané paví pera. V okolí Hulína a Holešova jsou zdobena dvojími kytíčkami z tulipánů a pavího pera či plátňového květu. Další jihohanácké vesty jsou na zadním díle zdobeny motivy jako granátové jablko, růže, plátkové květy. Výšivka je barevnější - světle zelená, hnědá, nověji s červenými a modrými detaily.³⁷ Kabátky mužské i ženské mají stejnou výzdobu i na stejných místech.³⁸

Ženské kordulky jsou zdobeny rozměrnou výšivkou okolo průramků, drobnější výšivkou na zádech a okolo švů. Na předním díle je drobná výšivka u dírek. Hlavním výzdobným prvkem bývala paterová stuha a zlatá nebo stříbrná krajka. Výšivka se komponovala jako doplněk k nim. Na přednicích je výšivka pouze v podobě vodorovných linek vedoucích od nefunkčních dírek do volné plochy. Mezi linkami jsou položeny drobné větvičky nebo jiný malý motiv. Na zádech výšivka sleduje střední šev. Před kovovou krajkou je ukončena rostlinným motivem. Na Přerovsku je uplatněna ještě výšivka lemující okraj kovové krajky. Velmi bohatě jsou výšivky pojednány na blaťáckých krojích.

Na Hané je také dochována krejčovská výšivka na soukenných oděvních součástkách z poloviny 19. století. Díky dochovaným oděvním kusům z depozitářů muzeí vidíme, že i ona prošla vývojem. Některé oděvní kusy jsou zdobeny velmi primitivně. Více je však zástupců krejčovské výšivky provedené jistou rukou s využitím několika druhů stehů. Barevná škála těchto hanáckých výšivek se v čase proměnila. Nejstarší práce mají výšivku v jemných tónech béžové. Následují výšivky v jemné béžové, fialové, červené či hnědé barevnosti. Závěr hanácké krejčovské výšivky charakterizuje sytá zelená výšivka doprovázená také pajetkami a skleněnými korálky jak na ženských součástkách, tak také na mužských oděvech. Mezi oděvní součástky zdobené krejčovskou výšivkou patří ženské kordulky, mužské vesty, kabátky a pláště. Vždy je vyšíváno hedvábnou vyšívací přízí. Lidově byla zvana nepolitánská příze.³⁹ Výšivka na kordulce je umístěna okolo průramků, na zadním středovém švu nebo na bočních švech, v případě prince stříhu kordulky, a na předním díle. Zadní středový šev je ukončen jednoduchou či rozvětvenou kytíčkou pod kovovou krajkou lemující horní okraj kordulky. Na předním díle je vyšívání jednoduché v podobě několika mrštinkových vodorovných čar ukončených svislou řadou kosenek nebo rozmarýnek. V horní části bývají ozdobeny kytíčkou. V prostorech mezi mrštinkami jsou vyšité stehové a rozmarýnkové proužky většinou v bílé barevnosti.⁴⁰

Ke krejčovské výšivce je řazeno také našívání paspulek, šňůrek a tkaniček. Příkladem této techniky je cifrování, jehož typickým zástupcem jsou zdobené mužské nohavice ze Slovácka (např. z Kunovic, Lanžhota). Místní výzdoba se z původně funkčního prvku, zpevňujícího namáhaná místa a švy, transformovala v přebujelý ornament mající pouze estetickou funkci. Slovácké cifrování je vyšíváno okolo poklopce spolu s ornamentálně našitými šňůrami do srdcovitého tvaru. Používaly se harasové nebo hedvábné šňůrky. Našívání sutašek a jiných

³⁷ Viz Ludvíková, Miroslava: Lidový kroj na Hané. C. d. (2002), s. 54-56.

³⁸ Viz Válka, Miroslav: Hanácká lidová výšivka. C. d. (1985), s. 8-12

³⁹ Viz Bečák, Rudolf: Lidové umění na Hané. C. d. (1941), s. 171.

⁴⁰ Viz Bečák, Rudolf: Lidové umění na Hané. C. d. (1941), s. 172.

druhů prýmků bylo obvyklé také na ženských a mužských kordulích, na kabátech, což je označováno na Slovácku jako šnůrečkování.⁴¹

Samostatnou skupinou jsou krejčovské výšivky vlnou na **Hornácku** a **Kopanicích**. Na Hornácku ji najdeme na ženských i mužských oděvních součástech. Ženy mají krejčovskou výšivkou zdobené vesty „kordule“ nebo „kamizole“ (Nová Lhota), kabátky, lajbly a kožichy; v mužském oděvu ji najdeme na vestě prucleku, soukenných nohavicích, mužských kabátech, haleně a kožiších. Na ženských vestách je krejčovská výšivka vyšívána přes hedvábnou nebo harasovou pentli, která je našita na okrajích předních dílů a okolo krku. Těmto výšivkám se říká boreáše a jsou provedené barevnými šnůrkami. Okolo nich jsou vyšívány motivy provedené řetízkovým a stehovým vyšíváním. Kabátky mají jednoduchý střih a přednice vybíhají do špičaté klopky. Lajbly z bílého sukna nebo flanelu mají ve své novější podobě přední díly střižené do špičatých klop. Výšivka je shodná s mužskými prucleky. Výšivka na předních okrajích a zádech je provedena řetízkovým stehem a dalšími stehy. Starší výšivky jsou modré, novější žluto zelené. Mužská vesta pruclek (špicovitě vybíhající přední díl) a kordulka (mladší typ vesty rozšířený z Dolňácka má přední díl vykrojený) jsou zdobeny stehovou výšivkou, v případě prucleku z bílého sukna shledáváme ještě šnůrování. Soukenné nohavice, nejprve bílé později světle modré (myjavské sukno) a černé (ze strážnického sukna), jsou zdobeny bohatým šnůrováním a stehovou výšivkou okolo zástřihů a kapsiček. Krejčovskou výšivku nalezneme i na kabátech, kde je použita jako doplňující prvek k soukenné aplikaci dolních okrajů předních dílů. Šnůrování vidíme na zadním díle lemující boční steh a vybíhající do prostoru ve tvaru stonku s lístky. Na halenách je drobná výšivka umístěna na límci.

Na **Uherskohradištsku** a **Uherskobrodsku** se krejčovskou výšivkou zdobily mužské nohavice a vesty „korduly“ a ženské bílé kabátky „lajbly“ a vesty „kordule“. Krejčovská výzdoba ve Vlčnově prošla proměnou. Původní výzdoba byla skromná. Našívaly se modré šnůrky na průstřihy a švy v lineárních tvarech. Základem byly motivy jetelinky, srdce, kolečka. Ve druhé polovině 19. století se šnůrování rozšiřuje do plochy. Vzor vzniklý našíváním šnůrek je přesně ohraničen. Další vývojovou etapou je doplnění modré šnůrky šnůrkou červenou. Přes rukávce se obléká kordulka zdobená na zádech třemi našívanými ozdobami se vzorem tulipánů vyšívaných z ohnivě červené harasové sutašky. Tato ozdoba je zakončena „kytkou“ tvořenou chomáčem nakadeřených harasových nití.⁴²

---

⁴¹ Viz Niederle, Lubomír (red.): Moravské Slovensko. Národopis lidu československého. Díl 1. Svazek II. V Praze 1922. S. 582-583.

⁴² Viz Kazimour, Josef (ed.): Lidové kroje československé. Kapitola Havelková, Vlasta: Kroje moravské. C. d. (1920), s. 74. Zde je také popsán způsob kadeření harasových nití. Harasová nit se pevně natočila na tyčku a pak se namočila do vody. Následně se vysušila v troubě. To se opakovalo několikrát. Usušená nit se sejmula z hůlky, několikrát přeložila, rozstříhla a pevně se svázala. Tak vznikla tzv. kytka.

c. Aplikace

Mezi méně zmiňovanou výzdobnou techniku patří aplikace textilních či netextilních ozdob na tkaninu. Ve starší literatuře se setkáme s pojmem námětkové vyšívání, což byl souhrnný název pro našívání tvarů vystřižených z tkaniny na tkaninu nebo kousků kůže na kůži s cílem, vytvořit na podkladové tkanině ornament mající estetickou funkci.⁴³ Aplikace mohla mít i funkci praktickou, zejména pokud bylo nutné zakrýt nějaké nežádoucí místo, vyztužit určité namáhané části oděvu nebo zakrýt nežádoucí švy. Aplikace jsou často doplněny ještě výšivkou, která může sloužit jako technika spojovací, jako prostředek k tomu, jak aplikaci ke tkanině přichytit.

Současné encyklopedie řadí aplikaci k šicím technikám a popisují aplikace jako techniku, kdy jsou kousky tkaniny přišity na základní tkaninu. Účelem aplikace bylo a je tkaninu zdobit nebo umně zastříhat poškozená místa na podkladové tkanině. Aplikace také byly používány jako náhrada za pracnější výzdobný prvek, například místo výšivky se našila kupovaná krejčovská příprava, což bylo běžné od konce 19. století. Jako aplikaci hodnotíme i doplňující prvky výšivek, sklička, granátky apod.

Aplikace dělíme na textilní a netextilní. **Textilní aplikace** můžeme rozdělit do dvou základních skupin. Mohou být stejného charakteru jako podkladová tkanina, to znamená, že jsou ze stejného materiálu (sukno na suknu, kůže na kůži). Liší se pouze barevností. Anebo vidíme aplikace, které jsou kladeny na podkladovou textilií z odlišného materiálu, například hedvábné stuhy a porty na suknu v případě hanáckých kordulek. V našem prostředí, na tradičním oděvu, se setkáváme s aplikacemi, které vždy zakrývají pouze část podkladové textilie. Nikdy není podklad překryt zcela, jako v případě patchworku známého z anglického prostředí. Při kompozici aplikované výzdoby měl podklad svůj význam. Roli hrálo kontrastní barevné spojení (červené – černá, bílá - černá), protiklad jedolité barevné plochy proti transparentní průsvitné krajkové ploše (zlatá kovová krajka na zeleném suknu na Hané) či harmonické souznění stejného materiálu v několika barevných odstínech apod.

Vystřižené kousky tkaniny jsou na oděv našity dvěma způsoby. Buď mohou být obšity smyčkovacím, řetízkovým nebo obrubovým stehem, případně také jemnou šňůrkou a tím současně přistehovány k podkladu. Dalším způsobem bylo našívání motivů na tkaninu bez obšívání. Okraje se zahruly do rubu, nebo nebyly okraje upraveny (zejména v případě drobných motivů ze sukna, které bylo natolik pevné, že nehrozilo jeho roztřepení) a motiv se na tkaninu přistehoval či přichytil alespoň v jednom či více bodech, pokud byl motiv příliš drobný.

Krásné ukázky textilních aplikací vidíme například na Horňácku na mužském i ženském oděvu. Na okrajích ženské vesty byly našívány barevné hedvábné stuhy na předním dílu a soukenné pruhy. Také se jako výzdobný prvek uplatňovaly barevně malované knoflíky mající pouze ozdobnou funkci. Sametové stuhy lemovaly okraje ženských kabátků a jako výzdobný prvek bylo použito i šňůrování.⁴⁴ Na lajblu je aplikována červená výložka na krajích rukávů, starší ženy měly výložky modré. Barevné soukenné aplikace na mužském oděvu vidíme na halenách. Krásnou ukázkou aplikace soukenné ozdoby jsou kabáty. Na spodním okraji předního dílu a v rohu horního okraje předního dílu jsou z rubu oděvu aplikovány červené vystřihované motivy doplněné výšivkou. Motivy jsou přistehovány k bílé podšívce. Také

⁴³ Viz Srbová-Lužická, Anna – Červenková, Barbora – Klimešová, Bohumila: Vyšívání. C. d. (1885), s. 44-46.

⁴⁴ Viz Pejer, Jiří: Čtení o Horňácku. C.d. (2013), 255 s.

halena měla na předním díle barevné soukenné výložky. Haleny byly šité pro celé Hornácko v Kuželově.

K textilním aplikacím řadíme také našívání zlaté a stříbrné plastické výšivky, kovových krajek, stuh, prýmků, stužek, šnůrek, paspulek, sutašek, střapců, krejčovské přípravy a látkových knoflíků. Jedná se o již hotové výrobky, které je potřeba na podklad přišít. V případě port, stužek nebo krajek vidíme umné kompozice, které lemují okraje oděvních součástí. Na slováckých kordulkách, na manžetách rukávů kabátků pokrývají stuhou takřka celou plochu. Stužky jsou různě řaseny, skládány a aranžovány. Vytváří například různé růžičky, vlnovky, přetáčené vlnovky apod. Na soukenných vestách či kalhotách šnůrky vytváří jednoduché či složité obrazce. Této technice z okruhu krejčovské výšivky, tzv. šňurování jsme se blíže věnovali v kapitole o krejčovské výšivce.

Druhou skupinou aplikací jsou netextilní výzdobné prvky, mezi které patří například flitry, bouilon či výdutková šnůrka, leonské hedvábí, penízky, knoflíky, perličky, barevné korálky, sekané korálky tzv. šmelz, sklíčka atd. **Netextilní aplikace** jsou na tkaninu oděvu našívány přímo nebo s vlastní podložkou. Vzhledem k charakteru netextilních výzdob bylo důležité, jaká podkladová tkanina byla zvolena. Některé netextilní aplikace měly částečně funkční charakter, jako knoflíky, spínadla apod. a proto bylo důležité, aby nedošlo k jejich odtržení či vytržení i s podkladovou tkaninou. V případě kovových cvoků nahrazujících knoflíky se podklad prostříhl a cvoky s poutky byly k sobě připoutány z rubu protažením koženého pásku nebo byly přišity silnější nití k podšívce oděvu. Výdutková šnůrka či bouilon je kovový drát kotoučovitě stočený v šnůrku. Uvnitř vznikne dutinka, kterou se protahuje nit pro přišítky bouilonu na tkaninu. Flitry se přišívaly navoskovanou hedvábnou nití.⁴⁵

---

⁴⁵ Viz Srbová-Lužická, Anna – Červenková, Barbora – Klimešová, Bohumila: Vyšívání. C d. (1885), s. 134- 148.